

تاجیکان

○ دکتر لقمان بایمت اف

قرار دارد و بیشتر محدود به مسائل سیاسی و اقتصادی تاریخ آسیای مرکزی است. بررسی مسائل تاریخ قرون ۲۰-۱۸ م. در چنان سطحی است که گویی این بخش برای دانش‌آموزان مدارس نوشته شده است.

راجع به ترجمه کتاب تاجیکان در جمهوری تاجیکستان نقدهای زیادی نوشته شده است.^۱

کتاب تاجیکان باباجان غفوروف در سال ۱۳۷۷ هـ. ش / ۱۹۹۷ م. با کمک سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی زیر نظر علی‌اصغر شعر دوست در جمهوری اسلامی ایران به الفبای نیاکان بر مبنای متن ترجمه تاجیکی آقایان ع. محمد نیازوف و ن. خال محمودوف، زیر نظر ج. شریف اف با تیراژ ۵۰۰۰ نسخه به چاپ رسید.^۲ ویراستار علمی کتاب، اکادمسین احرار مختاروف و ناشر، مؤسسه انتشاراتی عرفان (دوشنبه، تاجیکستان) است. چاپ جدید به مناسبت بزرگداشت نودمین سالگرد زادروز اکادمسین باباجان غفوروف و هزار و صدمین سالگرد دولت سامانیان انجام شد. پیشگفتار کتاب با عنوان «سرچشمه خودشناسی ملی» به قلم رئیس جمهور، امام علی رحمانوف است که خطابه‌ای است برای خوانندگان، مقدمه به قلم امرار مختاروف است. باید از سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی تشکر کرد که کتاب با کیفیت بسیار مطلوبی به چاپ رسیده است. اما متأسفانه چون چاپ جدید فارسی کتاب تاجیکان (به الفبای نیاکان) چنانکه اشاره شد

کتاب تاجیکان باباجان غفوروف، بار اول در مسکو در سال ۱۹۷۲ م. زیر نظر پروفیسور پ. آ. لستونسکی به طبع رسید. این اثر تاریخ آسیای مرکزی از دوران قبل از تاریخ تانیمه قرن ۱۸ م. را دربر می‌گیرد.^۱

او در این کتاب، گذشته مردم تاجیک را در ارتباط با تاریخ عمومی بشر و همچنین در ارتباط با سرنوشت ملت‌های آسیای مرکزی و ایران و چین و دیگر ممالک شرق مورد بررسی قرار داده است.^۲

خدمت این دانشمند نگونام در نزد تاریخ و سرنوشت مردم تاجیک بسی بزرگ و جاودانه است. در سال ۱۹۸۳ م. یعنی ۱۱ سال پس از چاپ مسکو، چاپ روسی کتاب تاجیکان به زبان ملی در دو جلد ترجمه گردید و کتاب دوم آن نیز در ۱۹۸۵ م. به چاپ رسید.^۳ ترجمه تاجیکی، تاریخ آسیای مرکزی را تا ابتدای قرن ۲۰ م. دربر می‌گیرد. در این چاپ، فصلی بر متن روسی آن که در مسکو چاپ شده بود، افزوده گردیده است. این افزوده‌ها هر چند متعلق به قلم باباجان غفوروف است اما بدون بررسی‌های جدی و ضروری از جانب محرر ترجمه افزوده شده‌اند که بخاطر این نوآوری‌ها و تجدیدنظر محرر، از ارزش کتاب سخت کاسته شده است. به ترجمه تاجیکی مطلبی افزوده شده که خود مؤلف مطالب، نتوانسته در آن تجدیدنظر کند و به همین علت خواننده به آسانی بی‌می‌برد که قسمت‌های افزوده شده از لحاظ تجزیه و تحلیل و اصول تحقیقی نسبت به قسمت‌های دیگر در سطح خیلی نازل‌تری

○ تاجیکان

○ تألیف: باباجان غفوروف

○ ناشر: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ

و ارشاد اسلامی، چاپ اول، ۱۳۷۷

براساس ترجمه تاجیکی آن صورت گرفته، اشتباهات فراوانی که در ترجمه تاجیکی بوده، وارد متن فارسی شده است.

باید متذکر شد که هنگام ترجمه و تحریر نقل قول‌های متون قدیمی فارسی و عربی در کتاب تاجیکان، مترجمان و ویرستار علمی، در نگاشتن آنها توجه جدی نکرده‌اند و در اصل متون، مراجعه نکرده‌اند، به این لحاظ متن کتب تاریخی، نه تنها تحریف شده، بلکه در نتیجه این سهل‌انگاری، عقاید و افکار مورخین گذشته مخدوش شده است. به عنوان مثال، نوشته‌های مورخ عرب زبان، ابن‌اثیر در کتاب تاجیکان به این صورت ترجمه شده است: «آنها (مغولان) به کسی رحم نمی‌کردند، بلکه زنان، مردان و کودکان را می‌کشتند، شکم زنان حامله را پاره کرده و کودکان را در بطن مادر سر می‌بریدند... شراره‌های این بلا به هر طرف پریده، آفت آن، نصیب عموم گردید...» (ص ۷۰۷).

در متن تاجیکی - سیریلیک عبارات «در بطن مادر سر می‌بریدند» در شکل «کودکان هنوز متولد نشده را سر می‌زدند» آمده است. (ص ۶۰۷) اما ترجمه صحیح تاریخ‌الکامل ابن‌اثیر بدین صورت است: «ولی این جماعت (یعنی مغولان) بر هیچ کس رحم نیاوردند. زنان و مردان و کودکان را کشتند و شکم‌های حاملگان را دریدند و اطفال جنین را نیز به قتل آوردند... و آتش این حادثه، دامن عالم را گرفت و ضرر آن همه خلق را شامل شد و سیر آن در بلاد به ابیری که در دنبال آن بادی در وزش آید، نبود...»^۱

جمله اخیر از متن مذکور ابن‌اثیر در کتاب «تاجیکان» به این طریق آمده است. «... و همچون ابر سیاهی که او را باد سخت می‌راند، از ولایتی به ولایت دیگر سیر نمود.» باقیمانده همه متن ابن‌اثیر در کتاب ب. ب. غفور اف به همین شکل ترجمه شده است و در چاپ جدید فارسی نیز براساس متن تاجیکی آورده شده است.

در کتاب تاجیکان غفور اف، نوشته‌های روی سکه‌های دوران مغول به این شرح آورده شده‌اند: «هر کس که در سمرقند و ناحیه این شهر این پول را نگیرد خیانتکار است» (ص ۶۱۱)؛ در چاپ جدید فارسی کلمه «نگیرد» به واژه «نپذیرد» تغییر کرده است. اما باید گفت که اصل متن سکه فارسی بوده و به این صورت است: «سمرقند و نواحی این شهر را هر که نگیرد گنهکار بود»^۲

نمونه دیگر اینکه یکی از عبارات کتاب، تاریخ جهانگشای عطا ملک جوینی، در صفحات

کتاب تاجیکان بدین شکل آمده است: «او (محمود تارابی) اکثریت آدمان نجیب و محترم را تحقیر نمود و قسمت دیگر این گروه گریخته و خود را از او خلاص کردند.» (ص ۷۱۳) در صورتی که متن اصلی فارسی تاریخ جهانگشا به این صورت است: «و اکثر اکابر و معارف را جفا گفت و آب روی بریخت و بعضی را بکشت و قومی نیز بگریختند...»^۳

همچنین در کتاب تاجیکان آمده است: «او (محمود تارابی) مردم عوام و دربه‌دران بی‌خانمان را دستگیر می‌کرد... آدمان را به خانه‌های توانگران می‌فرستاد که از آنجا خیمه و قالی آورده، اردوگاه سازند» (ص ۷۱۳) اما اصل متن به این صورت است: «و عوام و زنود را استمالت داد و... به خانه‌های بزرگان فرستاد تا خیمه‌ها و خرگاهها و آلات فرش آوردند و لشکرهایی با طول و عرض ساختند و زنود و اوباش به خانه‌های

متمولان رفتند و دست به غارت و تاراج آوردند.» (ص ۸۷)

مثال دیگر: متن کتاب جامع‌التواریخ خواجه رشیدالدین فضل‌الله، در صفحه ۷۱۶ کتاب تاجیکان بدین شکل آورده شده است: «چون پس از (فوت) گیوک خان بسیاری خان زادگان و ملک‌زادگان به افراد یارلیق و پیزه‌های بی‌شمار دادند و به تمامی گوشه و کنار مملکت گماشته‌هایی فرستاده، خاص و عام را به خاطر سرو کار داشتن با آنها در تجارت و بنابر ملاحظات دیگر پشتیبانی می‌کردند. منگوقاآن با صدور فرمانی به اشخاص مزبور، دستور داد که هر یکی در مضافات خود، همه یارلیق و پیزه‌های را که از افراد چنگیزخان، و اکتای قاآن و گیسوک خان و از دیگر شاهزادگان گرفته‌اند، پس بگیرند.» ولی متن اصلی جامع‌التواریخ چنین است:

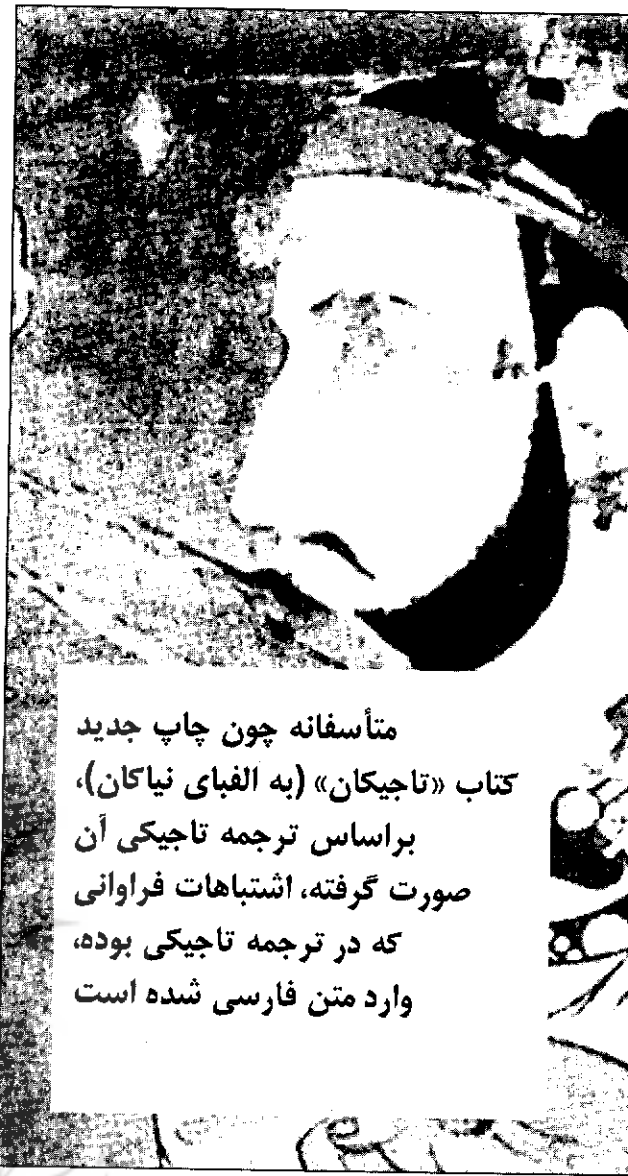
چون بعد از گیوک‌خان بسیاری از خوانین

تقریباً همه اقتباس‌ها و نقل قول‌های کتاب «تاجیکان» از آثار مورخین قرون میانه، از جمله نویسندگان زمان تیموریان، با اشتباهات جدی آورده شده‌اند

و شهزادگان یرلیخ بی‌اندازه به مردم داده و ایلیچیان را به اطراف و اکناف ممالک فرستاده و وضیع و شریف را به علت اورتاقی و غیره حمایت کرده، جماعت مذکور را یرلیخ فرمود تا هر یک را در ولایات خویش تفحص نموده، یرلیخ و پائیزه که مردم در عهد چنگیزخان و اوکتای قاآن و گیوک‌خان باز از ایشان و دیگر پسران سنده باشند، تمامت بازگیرند.»^۴

بازمثالی دیگر، نوشته عبدالرزاق سمرقندی در صفحه ۷۴۳ چاپ جدید کتاب تاجیکان چنین اقتباس شده است: «فوج بی‌حساب لشکر مغول که برای غارت مال و اشیای مردم به این مملکت فروریخته است، به شهر نزدیک می‌شوند، حکومت دارها که با عنوان باج و خراج از هر یک سرنفوس مبلغی فراوان را ستاننده، موافق میل خود، خرج می‌نمود، در برابر پدیدار گشتن دشمن ما مسلمانان را گذاشته، از کافران گریخت و جان خود را به سلامت برد. اکنون

متأسفانه چون چاپ جدید کتاب «تاجیکان» (به الفبای نیاکان)، براساس ترجمه تاجیکی آن صورت گرفته، اشتباهات فراوانی که در ترجمه تاجیکی بوده، وارد متن فارسی شده است

مردم سمرقند به عوض جان خویش، هر اندازه‌ای خونبها دهند، هم، از دشمن خلاصی نخواهند یافت حالا کیست که می‌خواهد وظیفه مدافعه نمودن اهالی شهر را پذیرفته، در حضور بزرگان و مردم عوام این مسئولیت را به عهده بگیرد. ما در پیش چنین شخصی، سرتعظیم فرود آورده، به اجرا نمودن وظایف خویش، مشغول خواهیم شد.» (ص ۷۴۳)

اما اصل متن مطلع السعدین عبدالرزاق سمرقندی این است: «... معشر المسلمین، امروز غلبه کفار به قصد خان و مان مسلمانان آمده‌اند و حاکمی که جزیه مسلمانی را باج و خراج نام کرده می‌ستانند و به خاطر خود خرج می‌کند، چون دشمن پیدا شد، مسلمانان را به طرح ریخت از پیش کفار گریخت و هر چند اهالی این شهر امانی و ساوری دهند خلاصی نخواهند یافت و روز قیامت سؤال از شما بزرگان خواهد بود. کیست که متصدی امر

اسلام و متعهد خواص و عوام شود تا ما نیز سر در قدم او نهاده به خدمتکاری قیام نماییم.»

مثال دیگر: در کتاب تاجیکان نقل قول شرف‌الدین علی یزدی به این طریق آورده شده است: «به سر یک گروه مردم باد غرور و افتخار ورزید و آنها بیرون از حد خود قدم گذاشتن، جسارت نموده، دستان خون‌ریز ستم‌آور خود را به هر طرف دراز کردند.» (ص ۷۴۵)

اما اصل متن ظفرنامه به این شرح است: «جمعی را که قوت و اختیاری بیشتر داشتند بادغرور در سر پندار افتاده پای جسارت از پایه خود برتر نهادند و دست تغلب و تعدی به خونریزی و فسادانگیزی برگشادند.»

در چاپ جدید کتاب تاجیکان نوشته‌های می‌خواند به این صورت اقتباس شده است: «گروهی از آنها (سمرقندیان) که پرزور و توانا و آشوبگر و جنایتکار بودند، جرأت گذشتن از حد مجاز نمودند حاکمیت را گرفتند و به ستم شروع کردند.»

و قدری پایین‌تر نیز آورده شده است: «سربداران مرتکب هرگونه رفتار قبیح گردیدند» (ص ۷۴۵) ولی اصل متن کتاب روضه‌الصفا این است: «طائفة از ایشان که به قوت و مکنّت ممتاز بودند و به فتنه‌انگیزی و شرارت متصف پای جسارت از حد خود بیرون نهاده دست تغلب و تعدی برآوردند.»

تقریباً همه اقتباس‌ها و نقل قول‌ها از آثار مورخین قرون میانه، از جمله نویسندگان زمان تیموریان و با اشتباهات جدی آورده شده‌اند.

علاوه بر متون تاریخی که نمونه‌هایی از آنها ذکر شد، چنین خطاهایی در نقل قول از سایر متون نیز مشاهده می‌شود، از قبیل نرشخی، طبری، دینوری، همچنین متن کتاب تاریخ سیستان، ابن حوقل، اصطخری، بیهقی، یاقوت الحموی، محمد بغدادی، نظام‌الملک، ابن الاثیر، می‌خواند، شرف‌الدین علی یزدی، ابن عربشاه، خواندمیر و غیره.

در صفحه ۶۵ جلد دوم چاپ سیرلیک ترجمه تاجیکی کتاب تاجیکان آمده است: «عبیدا... خان را نه سرمایه بود و نه قشون کافی که به سرخود (?) ضد جدایی خواهی این فئودال مبارزه برد.» در چاپ جدید فارسی این جمله بهتر شده است: «عبیدا... خان را نه سرمایه بود و نه ارتش کافی که بتواند بر ضد تجزیه‌طلبی فئودالهای خودسر مبارزه نماید.» (ص ۸۷۱)

در ترجمه تاجیکی، معنی عبارت «به سرخود» چندان روشن نیست. تنها پس از توجه جدی معلوم می‌گردد که این عبارت به معنی «تنها» آمده است.

در صفحه ۹۳۲ جلد دوم کتاب تاجیکان از زبان احمد دانش چنین آمده است: «به قول احمد دانش در زمان حکمرانی امیر نصر... بعضی علمای حق‌ناشناس منعت، حاضره را به نظر گرفته، گفتند ملک و مال فقرا همگی از آن پادشاه است. رعایا را اشیایی نیست. اگر هر چیز پادشاه از هر یک از رعیه ستاینده شود، تصرف در ملک خود کردگی می‌باشد. زجر و ظلم نیست. گفته فتوی هم داده بودند.» با وجود این که نوشته‌های احمد دانش در چاپ جدید کتاب تاجیکان ویراستاری شده است ولی به هر صورت اصل متن نیست.

در صفحات ۱۶۷ و ۱۶۸ جلد دوم چاپ ۱۹۸۵ نوشته‌های احمد دانش با ۱۵ اشتباه املائی و انشایی آورده شده است. برای مقایسه خوانندگان می‌توانند متن اصلی کتاب احمد دانش را با متن ترجمه کتاب تاجیکان مقایسه نمایند. در جلد دوم ترجمه تاجیکی نقل قول مورخین و نویسندگان از قبیل میرزا عبدالعظیم سامی، محمد وفای کرمیتیگی، محمد حیات خان و... نیز با نواقص و اشتباهات جدی از روسی به تاجیکی ترجمه شده‌اند. در حالی که اصل متن فارسی تاجیکی آنها موجود است.^{۳۳}

متأسفانه همه این اشتباهات به چاپ جدید فارسی وارد شده‌اند. اما مقایسه متن تاجیکی (چاپ ۱۹۸۵) با چاپ جدید نشان می‌دهد که ویراستاران متن فارسی به هر صورت سعی کرده‌اند اشتباهات املائی متن تاجیکی را اصلاح نمایند ولی با وجود سعی و کوشش‌های ویراستاران، مشکلات ترجمه برطرف نشده است.

نقص دیگر متن کتاب تاجیکان مربوط به نحوه ترجمه آن است و آن، این که ظاهراً ویراستار علمی، سرفصل‌ها و عناوین بخش‌های اثر را مختصر کرده و یا تغییر داده است. در این خصوص کافی است به عنوان اصلی کتاب باباجان غفوروف توجه شود. اصل

از دیگر نواقص مهم چاپ فارسی کتاب «تاجیکان» باباجان غفوروف، این است که ویراستار در متن فارسی، فهرست منابع و مآخذ اصلی (مجموعاً ۱۸۵ عنوان) و نیز فهرست منابع و مآخذ خارجی (به زبان های انگلیسی، آلمانی، فرانسوی، عربی، ترکی و... حدوداً ۳۶۰ عنوان) را حذف نموده است. متن فارسی همچنین اختصارات (مخفف) منابع و مآخذ که در متن تاجیکی، ۱۸۰ عنوان و پنج صفحه را شامل شده، ندارد

نقص دیگر متن کتاب «تاجیکان» مربوط به نحوه ترجمه آن است و آن، اینکه ظاهراً ویراستار علمی، سرفصل ها و عناوین بخش های اثر را مختصر کرده و یا تغییر داده است

۴- راجع به این مسئله ر. ک. به بایمت اف، لقمان. ترجمه آثار تاریخی در تاجیکستان ایران شناخته، ۱۳۷۸، اسفندماه ص ۹۲ - ۱۷۸؛
۵- غفوروف، باباجان: تاجیکان، تاریخ قدیم، قرون وسطی و دوره نوین، عرفان، دوشنبه، ۱۹۹۷ م ۱۳۷۷ هـ. ش.

۶- عزالدین علی الکامل ابن اثیر: تاریخ بزرگ اسلام، ترجمه ابوالقاسم حالت، تهران، ۱۳۵۵، ج ۲۶، ص ۱۲۶.

- Denedzhnoe khozyaistvo Sredngy Azil Posle mon gol'skogo zavoevaniya i reforma masud beka. (XIII iv). Izd - vo Nauka, Moskva, 1972, S. 45, Boymatov L. D. Sotsialno - ekonomicheskoe polo dzhenie i narodno - osvoboditelnie dvidzheniya v Pervoy chetvertxll v. Depontirovanic Dushanbe, 1994, S. 82-85.

۸- علاءالدین عطا ملک جوینی: تاریخ جهانگشا، به اهتمام محمدبن عبدالوهاب قزوینی، لیدن، مطبعة بریل، جلد اول ۱۳۲۹، ص ۸۷.

۹- رشیدالدین فضل الله، جامع التواریخ، به اهتمام بهمن کریمی، تهران، ۱۳۳۸، ج ۱، ص ۵۹۶.

۱۰- عبدالرزاق سمرقندی: مطلع السعدین، به اهتمام عبدالرحمن نوایی، تهران، ۱۳۵۳، ص ۳۳۲ - ۳۳۱.

۱۱- شرف الدین علی یزدی: ظفرنامه، به تصحیح و اهتمام محمد عباسی، انتشارات امیرکبیر، تهران، ج ۱ و ۲، ۱۳۳۶، ص ۸۱.

۱۲- میرخواند: تاریخ روضه الصفاء، تهران، انتشارات کتاب فروشی مرکزی، تهران، ۱۳۳۹، ج ۵، ص ۳۷ - ۳۸.

۱۳- در این باره ر. ک به: اف. لقمان: ترجمه آثار تاریخی در تاجیکستان، ص ۹۲ - ۱۹۱.

۱۴- برای مثال ر. ک به: منابع و مآخذ جلد دوم کتاب تاجیکان، چاپ سال ۱۹۸۵ به خط سیریلیک، ص ۳۶۴ - ۳۵.

فارسی تا حدود زیادی برای خوانندگان و محققین ایرانی مفید است. ولی هر محقق و پژوهشگری سعی می کند تا اصل منابع را پیدا کند و از این لحاظ ارائه دادن مشخصات اصل منابع به زبان اصلی دارای ارزش بیشتری است تا ترجمه منابع به فارسی.

ترجمه عناوین و مشخصات منابع و مآخذ از یک زبان به زبان دیگر چندان کار درست علمی و اطلاع رسانی نیست.

در مورد نثر و ترجمه منابع و مآخذ کتاب «تاجیکان» می توان گفت که ترجمه آن کاملاً علمی نیست. چنانکه ذکر شد کتاب یاد شده خود یک اثر علمی آکادمیک است و برای ترجمه علمی و دقیق آثار ارجمند باید از روش های علمی استفاده کرد. بهتر آن بود که برای خوانندگان ایرانی و محققان، منابع و مآخذ با زبان اصلی و همراه با ترجمه فارسی اش آورده می شد.

پی نوشت ها:

۱- Gafurov B. G. Taddzhik: Drevneyshaya, drevngaga Srednevekovaya istoriya. moskva, ۱۹۷۲.

۲- درباره جایگاه کتاب (تاجیکان) ب. غ. غفوروف تحقیقات فراوانی نوشته شده است. از کارهای جدید می توان به تألیف پروفسور دانشگاه دولتی خجند عثمانجان غفاروف اشاره کرد. ر. ک: غفاروف عثمانجان: علامه زمان از روزگار و کارنامه علمی اکادمسین باباجان غفوروف. خجند، ۱۹۹۸؛

۳- غفوروف، ب. / تاجیکان تاریخ قدیمترین، قدیم و عصر میانه. کتاب یکم. دوشنبه، ۱۹۸۳؛ غفوروف، ب. تاجیکان، آخرهای عصر میانه و دوره نو، کتاب دوم. دوشنبه، ۱۹۸۵ (به زبان تاجیکی، به خط سیریلیک).

عنوان کتاب غفوروف به زبان روسی: «تاجیکان تاریخ قدیمترین، قدیم و قرون وسطی» است. در حالی که عنوان ترجمه شده به فارسی «تاجیکان. تاریخ قدیم، قرون وسطی و دوره نوین» است.

می توان گفت که از تغییر دادن عنوان کتاب، دیدگاه تاریخی - فلسفی مولف آن سخت آسیب دیده است.

از دیگر نواقص مهم چاپ فارسی کتاب تاجیکان باباجان غفوروف این است که ویراستار، در متن فارسی، فهرست منابع و مآخذ اصلی (مجموعاً ۱۸۵ عنوان) و نیز فهرست منابع و مآخذ خارجی (به زبان های انگلیسی، آلمانی، فرانسوی، فارسی، عربی، ترکی و... حدوداً ۳۶۰ عنوان) را حذف نموده است. متن فارسی همچنین فهرست اختصارات (مخفف) منابع و مآخذ که در متن تاجیکی ۱۸۰ عنوان و پنج صفحه را شامل شده، ندارد. بدون شک چنین نقصان هایی ارزش علمی یک کتاب مهم علمی - دانشگاهی را به میزان زیادی کاهش می دهد.

لازم به ذکر است فهرست های منابع و مآخذ اصلی، عناوین تحقیقات دانشمندان خارجی، فهرست اسامی اشخاص و اماکن جغرافیایی، فهرست اصلاحات و... (مجموعاً بیش از ۶۶ صفحه) که در متن روسی و تاجیکی وجود دارد. متأسفانه در متن فارسی چاپ اخیر نیامده است و این مسئله در متن فارسی کار تحقیق را برای محققین فارسی زبان دشوارتر می کند.

در چاپ جدید کتاب «تاجیکان» متأسفانه تمام منابع و مآخذ روسی کتاب از زبان روسی به فارسی ترجمه شده است. البته متن جدید